

5. *Osvita v nezalezhnij Ukraini* (2021): rozvitok ta konkurentospromozhnist'. Informacijno-analitichnij zbirnik [Education in independent Ukraine: development and competitiveness. Information and analytical collection]. Kiïv.

6. *Osvita v Ukraini* (2020): vikliki ta perspektivi. Informacijno-analitichnij zbirnik [Education in Ukraine: challenges and prospects. Information and analytical collection]. Kiïv.

7. *Osvitnya reforma* (2019): rezul'tati ta perspektivi. Informacijno-analitichnij zbirnik [Educational reform: results and prospects. Information and analytical collection]. Kiïv.

8. *Funkcionuvannya opornih shkil za rezul'tatami opituvannya direktoriv opornih shkil. Institut osviti oï analitiki* (2017). [Functioning of support schools according to the results of the survey of directors of support schools. Institute of Educational Analytics]. Kiïv.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

МИЦИК Ганна Михайлівна – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри прикладної психології та логопедії Бердянського державного педагогічного університету.

Наукові інтереси: професійна підготовка майбутніх вчителів-логопедів в закладах вищої освіти.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

MYTSYK Hanna Mykhaylivna – Candidate of Sciences in Pedagogy, Senior Lecturer of The Department of Applied Psychology and Speech Therapy of Berdiansk State Pedagogical University.

Circle of scientific interests: professional training of future teachers-speech therapists in universities.

Стаття надійшла до редакції 13.01.2022 р.

УДК 37.015.3:159.964.2

DOI: 10.36550/2415-7988-2022-1-203-103-107

НЕЛІН Євген Володимирович –

кандидат педагогічних наук, психоаналітик,

викладач психологічних дисциплін Інституту професійної супервізії

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5612-8589>

e-mail: ievgen.nelin@i.ua

ПРОБЛЕМА РОЗВИТКУ ОБ'ЄКТНИХ ВІДНОСИН В ІДЕЯХ ПСИХОАНАЛІТИКІВ «НЕЗАЛЕЖНОЇ» ГРУПИ

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. До сьогодні каркас сучасної людинознавчої системи складають психоаналітичні теорії розвитку особистості. Окрім ортодоксального (класичного) психоаналізу З. Фрейда, індивідуальної психології А. Адлера та аналітичної психології К. Юнга важливе місце у системі психоаналітичних напрямів займає теорія об'єктних відносин – психоаналітична течія, в основі якої перебуває ідея, що головним мотивом життя людини є не стільки задоволення внутрішніх потягів, як стверджував З. Фрейд, скільки успішний пошук і налагодження взаємовідносин з іншими. Теорія об'єктних відносин була домінуючим напрямом у Британському психоаналітичному об'єднанні (далі – БПО) протягом ХХ ст. і до сьогодні залишається найбільш популярною теорією серед британських фахівців і багатьох практикуючих аналітиків Південної Америки. Однак, окрім доробку М. Кляйн і послідовників її науково-практичної школи, малодослідженими для української науки залишаються творчі напрацювання інших представників британського психоаналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти британської психоаналітичної

школи розкриті у працях, які присвячені дослідженням ключових ідей теорії об'єктних відносин. Зокрема у працях Т. Білухи, К. Дейра, Н. Лифар, Є. Юрченко розкривається еволюція розвитку британського психоаналізу, спільні ідеї та відмінності у поглядах між аналітиками Тавістокської (група А) і Хампстедської (група Б) школи. Побіжно особливості розвитку британського психоаналізу розкриті у монографії «Психоаналітичні теорії розвитку». При цьому, поза увагою українських учених досі залишаються напрацювання фахівців «британської» («незалежної») групи, яка позиціонувала себе як третя сила у стінах БПО.

Мета статті – розкрити ключові ідеї психоаналітиків «незалежної» групи Британського психоаналітичного об'єднання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Протягом 1930–1940-х рр., внаслідок стрімкого розвитку у Європі ідей націонал-соціалізму, центр розвитку психоаналізу змістився з Австрії та Німеччини до Великої Британії, де тривали ідеологічні суперечки за домінування між Тавістокською групою М. Кляйн (група «А») та Хампстедською групою А. Фрейд (група «Б»). За результатами розколу БПО також було сформовано «незалежну» («третю»),

«проміжну», «британську») аналітичну групу, представники якої (М. Балінт, Д. Віннікотт, Г. Гантріп, П. Хайманн, С. Пейн, Е. Шарп, Р. Фейрберн та ін.) відкидали біологізовану теорію потягів З. Фрейда, оскільки вважали, що внутрішні потяги шукають не розрядки, а інший об'єкт. Тобто кожна людина прагне не до задоволення своїх потягів, а до комунікації та співпраці з іншими. Таким чином, представники «третьої» сили БПО відійшли від класичної фрейдистської ідеї щодо домінуючого впливу Едипового комплексу і жорсткого «Над-Я» на формування особистості.

За твердженням відомих істориків психоаналізу, подружжя Ф. Тайсон та Р. Л. Тайсона, представники «незалежної» групи БПО створили власну психоаналітичну традицію і концепцію «самості». Зокрема Р. Фейрберн і Г. Гантріп працювали переважно з пацієнтами дорослого віку, які мали шизоїдні розлади психіки. У своїх дослідженнях вони робили акцент на тому, що внутрішні потяги майже не впливають на формування психічних структур. Натомість інстинктивна діяльність є лише одним із проявів активної роботи структур психіки [11, с. 96]. Інша лінія розвитку «незалежної» групи відходить до ідей Д. Віннікотта і М. Балінта, які досліджували ранні об'єктні відносини, теорію регресії і психосоматичні прояви у немовлят.

Відомий шотландський психоаналітик Р. Фейрберн у своїх працях критикував теорію лібідо З. Фрейда та її модифікацію, яку здійснив К. Абрахам. Якщо К. Абрахам стверджував, що виникнення неврозу або психозу може пояснюватися фіксацією лібідо на одній із стадій психосексуального розвитку, то Р. Фейрберн пропонував змінити теорію лібідо на теорію об'єктних відносин, оскільки концепція ерогенних зон, на його думку, не могла бути основою для біологічно детермінованого психоаналізу [9, с. 74]. Також Р. Фейрберн критикував припущення щодо існування руйнівних потягів у психічному апараті людини. Те, що З. Фрейд розумів під «потягом до смерті» Р. Фейрберн називав результатом мазохістичних взаємин з інтерналізованими поганими об'єктами. Тобто усі прояви девіантної і делінквентної поведінки, згідно ідей Р. Фейрберна, були не стільки проявом виходу вроджених деструктивних потягів, скільки свідченням аморальних взаємин людини у ранньому віці з батьками або іншими життєво важливими об'єктами.

Ідеї Р. Фейрберна щодо об'єктних відносин і ендопсихічної структури особистості знайшли продовження у розвідках його учня Г. Гантріпа. У праці «Шизоїдні явища, об'єктні відносини і самість» (1969) Г. Гантріп

спробував дослідити причини складнощів при формуванні Его у ранньому віці та особливості роботи з пацієнтами, які мали шизоїдні розлади. На думку Г. Гантріпа проблема психотерапії пацієнтів, які мають шизоїдний розлад особистості, ускладнюється через те, що їх внутрішньопсихічні пласти, які складають основу формування особистості, перебувають на доморальному рівні інфантильного страху, незрілого Его і втечі від життя. Спроби відродження і повторного формування «втраченої» особистісної основи є базовою проблемою психотерапії таких пацієнтів, оскільки вони, як би не перенавчалися соціальним і моральним цінностям, не здатні на рівні свідомості утримувати себе на новому психічному фундаменті і завжди регресують [5, с. 8]. Якщо причину розладів психіки Г. Гантріп вбачав у руйнівній силі дитячого страху і базисній слабкості Его, то прояви аморальної поведінки він спостерігав у свідомих і стабільно-врівноважених особистостей, виховання яких у перші роки життя позначалося поганими цінностями і стандартами поведінки [5, с. 10].

Окрему частину «незалежної» групи складала орієнтована переважно на дослідження немовлят і ранні об'єктні відносини група психоаналітиків у складі М. Балінта, Д. Віннікотта і П. Хайманн, які на ранніх етапах співпраці підтримували М. Кляйн у її протиріччях з А. Фрейд. Однак, згодом вони відійшли від кляйніанців і створили самостійну аналітичну групу. Зокрема Д. Віннікотт, який спочатку працював педіатром у Паддінгтонській лікарні Св. Марії, поєднав різні клінічні методи, що базувалися на використанні ігрової діяльності. При цьому, за твердженням Ф. Тайсон, він не створив систематизовану теорію [11, с. 96], хоча і увійшов до когорти найбільш авторитетних дитячих психоаналітиків ХХ ст., а його професійна діяльність співвідносила за значенням з доробками лідерів дитячого психоаналізу – А. Фрейд і М. Кляйн [8, с. 24].

Велика увага Д. Віннікотта була прикута до проблеми вивчення раннього емоційного розвитку дитини і взаєминам у діаді «матір–дитина». Зокрема у статті «Спогади про народження» Д. Віннікотт зазначає, що травма дитини при народженні ідентична за силою травмі відлучення від грудей у ранньому віці і супроводжується сильним відчуттям тривоги. Апелюючи до ідеї З. Фрейда про травматичність народження і подальше відчуття тривоги при фрустраціях, Д. Віннікотт зазначає, що тривога виникає не через обмеження, а внаслідок відчуття відомої і раніше прожитої ситуації незахищеності і безпорадності. У таких умовах відчуття тривоги може призвести до «відігравання

травми» [2]. Для того, щоб нормалізувати психічний розвиток і унеможливити травмування психіки під час народження чи відлучення дитини від грудей Д. Віннікотт запропонував дотримуватися певного алгоритму дій. Зокрема він рекомендував молодим батькам постійно проговорювати свої дії під час контакту з немовлям та від народження поступово впроваджувати елементи фрустрації. В ситуаціях, коли дитина плачем сповіщає про свою потребу в їжі, або воліє, щоб її взяли на руки, батьки повинні, після перших миттєвих реакцій відгуку, у подальшому робити паузи, щоб дитина почала замислюватися над своїми потребами.

Д. Віннікотт переконував, що емоційний розвиток дитини починається заздалегідь до народження, і, зважаючи на це, батьки мають можливість підготувати дитину до травматичних ситуацій і пом'якшити її переживання. Також Д. Віннікотт вважав, що виховання, яке побудоване на засадах любові і підтримки, сприяє швидкому переходу дитини від залежності до самостійності від дорослих [3]. Загалом, Д. Віннікотт залишив великий творчий спадок, представлений у статтях, публічних виступах і радіоефірах. Розробляючи теорію ігрової діяльності, Д. Віннікотт запевняв, що гра має вирішальний вплив на формування комунікативних і творчих навичок особистості, є основою для побудови терапевтичних взаємин і подальшого накопичення життєвого досвіду. В умовах ігрової діяльності найефективніше розкривається особистість дитини. Тому, важливим індикатором професійної компетентності кожного педагога Д. Віннікотт визначав позитивну соціальну позицію і здатність підтримувати творчу гру під час освітнього процесу.

Діяльність колеги Д. Віннікотта – угорського аналітика М. Балінта зосереджувалася навколо вирішення суперечності між «вихованням Его» і «вихованням Супер-Его». М. Балінт наголошував, що головним завданням освітньої інституції є «виховання Супер-Его», тобто насамперед заклади дошкільної та загальної середньої освіти відповідальні за виховання високоморального і порядного суспільства, тоді як «виховання Его» повинно відбуватися в умовах міжособистісної співпраці. Одним із різновидів такої взаємодії М. Балінт вбачав організацію груп супервізійної підтримки. Учасники таких «балінтовських груп» були представниками різних професій у системі «людина–людина», що давало змогу кожному поглянути на існуючі проблеми під різними кутами зору. Згодом, формат «балінтовських груп» почали використовувати під час корекційної роботи з дітьми і для

попередження професійного вигорання учителів. У таких супервізійних групах робота психолога полягала у модерації проблемної теми. Не втручаючись в обговорення учасників і не аналізуючи отриманий матеріал, модератор повинен був створити умови, щоб у кожного учасника залишилося відчуття, ніби він самостійно здійснив аналіз [1, с. 285]. Такий підхід сприяв розвитку емпатії, самопізнання, корекції девіантної поведінки у дітей і професійному зростанню педагогів.

Як зазначають дослідники «балінтовських груп», ключова необхідність їх використання у роботі з фахівцями психолого-педагогічних спеціальностей викликана тим, що: 1) специфіка роботи педагогічних працівників визначається переважно особистісними якостями кожного фахівця, а не об'єктами їх трудової діяльності; 2) високий рівень відповідальності, а також емоційна насиченість міжособистісної взаємодії педагогів поступово призводять до перенапруження і вигорання; 3) потреба у креативному зростанні і саморозвитку спонукає педагогів до обміну інформацією і постійної співпраці [4, с. 7–8]. У сучасних умовах «балінтовські групи» продовжують використовуватися для попередження професійних деформацій і підвищення кваліфікації педагогів [12].

За даними К. Дейра діяльність психоаналітиків «незалежної» групи БПО складно описати, оскільки їх діяльність була доволі розпорошена. Більшість із представників групи гуртувалися не навколо спільної ідеї, а як «третя сила» між групами А. Фрейд і М. Кляйн. Окремі психоаналітики, зокрема Г. Гантріп, ніколи не входили до членів БПО і не брали участі у боротьбі за домінування у цій структурі, хоча за своїми поглядами, де-факто, належали до представників «незалежної» групи [6, с. 555–556]. Більшість «незалежних» аналітиків вважали, що травматичне проходження ранніх етапів розвитку, спричинене порушенням об'єктних відносин у діаді «матір – дитина», часто призводить до дефіциту душевного життя [10, с. 7].

Попри те, що усі три групи БПО активно розробляли теорію об'єктних відносин, представники «незалежної» групи найбільше з-поміж інших наголошували на важливості навколишнього середовища при формуванні особистості дитини. Розвиваючи свої психоаналітичні ідеї представники «незалежної» групи гуртувалися навколо трьох спільних тверджень: 1) кожна людина від народження прагне до об'єктних відносин, а не до задоволення потреб; 2) взаємодія новонародженого з навколишнім світом, особливо у діаді з матір'ю, має вирішальний вплив на еволюцію його внутрішнього світу, який розглядається через призму

інтродюкованих внутрішніх об'єктів; 3) ставлення людини до зовнішніх об'єктів визначається уявними внутрішніми об'єктивними відносинами, які були сформовані у психіці дитини у ранньому віці [13, с. 17]. Таким чином, представники «незалежної» групи приділяли увагу не стільки тому, які бажання не були реалізовані у дитинстві та на якій стадії відбулася фіксація психічного розвитку, скільки тому, якими були головні об'єкти у житті дитини, як вони були інтерналізовані та яким чином репрезентації внутрішніх образів впливають на дитину у теперішньому часі [7, с. 233].

Висновки та перспективи подальших розвідок напряму. У своїй психолого-педагогічній діяльності представники «незалежної» групи гуртувалися навколо проблеми вивчення психічного розвитку дитини, формування її характеру, особливо під час взаємодії з іншими об'єктами, зокрема з матір'ю та найближчим оточенням. Доробки британських психоаналітиків використовуються сьогодні для розуміння психології дошкільнят, дітей з особливими освітніми потребами, а також для організації заходів професійної підтримки педагогів, зокрема через діяльність груп супервізійної підтримки (балінтовських груп). Зважаючи на великий потенціал педагогічної супервізії у сучасній системі освіти, перспективи подальших досліджень вбачаємо у розкритті особливостей роботи «балінтовських» груп та організації науково-практичних заходів з профілактики педагогічного вигорання.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Білуха Т. І. Психоаналітична педагогіка у контексті глибинного пізнання особистості / Т. І. Білуха // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки. 2007. № 19 (43). С. 283–287.
2. Виннікотт Д. Воспоминания о рождении. URL: <https://psychic.ru/articles/somatic/modern69.htm>
3. Виннікотт Д. В. Игра и реальность. М.: Институт Общегуманитарных Исследований, 2008. 240 с.
4. Винокур В. А. Балінтовские группы: история, технология, структура, границы и ресурсы. Санкт-Петербург: СпецЛит, 2015. 191 с.
5. Гантрип Г. Шизоидные явления, объектные отношения и самость. М.: Институт общегуманитарных исследований, 2010. 672 с.
6. Дэйр К. Психоанализ в Великобритании. Энциклопедия глубинной психологии. Т. II. Новые направления в психоанализе. М.: «Когито-Центр», МГМ, 2001. С. 550–557.
7. Лифар Н. Л. Дослідження проблеми об'єктних відношень у психоаналітичній теорії / Н. Л. Лифар // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки. 2007. № 19 (43). С. 233–236.

8. Обухов Я. Л. Значение первого года жизни для последующего развития ребенка (обзор теории Винникотта). Школа здоровья. 1997. № 1. С. 24–39.

9. Старовойтов В. В. Р. Фейрберн – жизнь и творчество / В. В. Старовойтов // Философская школа. 2019. № 8. DOI: 10.24411/2541-7673-2019-10820

10. Столору Р., Брандшафт Б., Атвуд Дж. Клинический психоанализ. Интерсубъективный подход. 2-е изд. М.: «Когито-Центр», 2011. 256 с.

11. Тайсон Р., Тайсон Ф. Психоаналитические теории развития. Екатеринбург: Деловая книга, 1998. 528 с.

12. Юрченко Е. В. Возможности балінтовской группы в преодолении профессиональной деформации учителя / Е. В. Юрченко // Развитие современного образования: теория, методика и практика. 2015. № 2. URL: <https://interactive-plus.ru/e-articles/130/Action130-8074.pdf>

13. Robinson K. A brief history of the British Psychoanalytical Society. Institute of Psychoanalysis, 2011. URL: https://psychoanalysis.org.uk/sites/default/files/documents/pages/history_of_the_bps_by_ken_robinson_0.pdf

REFERENCES

1. Bilukha, T. I. (2007). *Psychoanalychna pedahohika u konteksti hlybinnoho piznannia osobystosti*. [Psychoanalytic pedagogy in the context of deep knowledge of personality]. Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriiia 12. Psykholohichni nauky. 2007. № 19 (43). 283–287.
2. Winnicott, D. *Vospomynaniya o rozhdennyi* [Birth memories]. URL: <https://psychic.ru/articles/somatic/modern69.htm>
3. Winnicott, D. V. (2008). *Igra i realnost* [Playing and Reality]. Moscow: Institut Obschegumanitarnyih Issledovaniy.
4. Vinokur, V. A. *Balintovskie gruppy: istoriya, tehnologiya, struktura, granitsyi i resursyi* [Balint groups: history, technology, structure, boundaries and resources]. Sankt-Peterburg: SpetsLit, 2015. 191 s.
5. Guntrip, H. (2010). *Shizoidnyie yavleniya, obektnyie otnosheniya i samost* [Schizoid Phenomena, object-relations, and the self]. Moscow: Institut obschegumanitarnyih issledovaniy.
6. Deyr, K. (2001). *Psihoanaliz v Velikobritanii* [Psychoanalysis in Great Britain]. Entsiklopediya glubinnoy psihologii. T. II. Novyie napravleniya v psihoanalize. Moscow: «Kogito-Tsentr», MGM. 550–557.
7. Lyfar, N. L. (2007). *Doslidzhennia problemy obiektnykh vidnoshen u psykhoanalychnii teorii* [Research of the problem of object relations in psychoanalytic theory]. Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriiia 12. Psykholohichni nauky. № 19 (43). 233–236.
8. Obuhov, Ya. L. (1997). *Znachenie pervogo goda zhizni dlya posleduyushchego razvitiya rebenka (obzor teorii Vinnikotta)* [The significance of the first year of life for the subsequent development of a child (a review of Winnicott's theory)]. Shkola zdorovya. № 1. 24–39.
9. Starovoytov, V. V. (2019). *R. Feyrbern – zhizn i tvorchestvo* [Fairbairn - life and work]. Filosofskaya shkola. № 8. 69–81.
10. Stolorou, R., Brandshaft, B., Atvud Dzh. (2011). *Klinicheskii psihoanaliz. Intersub'ektivnyiy*

podhod [Clinical psychoanalysis. Intersubjective approach]. 2-e izd. Moscow: «Kogito-Tsentr».

11. Tayson, R., Tayson, F. (1998). *Psihoanaliticheskie teorii razvitiya* [Psychoanalytic theories of development]. Delovaya kniga, Ekaterinburg.

12. Yurchenko, E. V. (2015). *Vozmozhnosti balintovskoy gruppy v preodolenii professionalnoy deformatsii uchitelya* [Possibilities of the Balint group in overcoming the professional deformation of a teacher]. *Razvitiye sovremennogo obrazovaniya: teoriya, metodika i praktika*. № 2. URL: <https://interactive-plus.ru/e-articles/130/Action130-8074.pdf>

13. Robinson, K. (2011). A brief history of the British Psychoanalytical Society. Institute of Psychoanalysis. URL: https://psychoanalysis.org.uk/sites/default/files/documents/pages/history_of_the_bps_by_ken_robinson_0.pdf

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

НЕЛІН Євген Володимирович – кандидат педагогічних наук, психоаналітик, викладач психологічних дисциплін Інституту професійної супервізії, член ЕК Дивізіону «Психоаналітична психологія і психотерапія» НПА.

Наукові інтереси: психоаналітична педагогіка, порівняльна педагогіка.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

NELIN Ievgen Volodymyrovych – Candidate of Pedagogical Sciences, Psychoanalyst, Lecturer of psychological disciplines of the Institute of Professional Supervision, member of the Ethics Committee of the Division «Psychoanalytic Psychology and Psychotherapy» of the National Psychological Association.

Circle of scientific interests: psychoanalytic pedagogy, comparative pedagogy.

Стаття надійшла до редакції 19.01.2022 р.

УДК 378. 112 (477)

DOI: 10.36550/2415-7988-2022-1-203-107-114

ОСЕРЕДЧУК Ольга Анатоліївна –

кандидат історичних наук, доцент кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи,

керівник Центру маркетингу та розвитку

Львівського національного університету імені Івана Франка,

експерт Українського культурного фонду,

голова ГЕР 02 Культура і мистецтво НАЗЯВО,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3192-3129>

e-mail: Oseredchuk.ola@gmail.com

ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНОЇ МОТИВАЦІЇ СТУДЕНТІВ ДО САМОМОНІТОРИНГУ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ З МЕТОЮ САМОВДОСКОНАЛЕННЯ

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Формування позитивної мотивації студентів до самомоніторингу навчальних досягнень з метою стимулювання їх до самовдосконалення – важливий фактор в успішному формуванні професійної компетентності фахівців у закладах вищої освіти, а також необхідна умова для реалізації моніторингу якості їх підготовки та формування позитивної мотивації щодо його постійного проведення для з'ясування якості вищої освіти та удосконалення освітнього процесу в закладах вищої освіти. Тому, у статті розглянуто шляхи формування позитивної мотивації студентів до самомоніторингу навчальних досягнень з метою самовдосконалення (самоконтроль, самоорієнтована взаємооцінювання професійно-орієнтована самопідготовка до моніторингового оцінювання, самоаналіз, самовдосконалення, професійна саморегуляція тощо).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. О. Білик створено модель автоматизованої

системи моніторингу якості діяльності загальноосвітніх навчальних закладів; І. Гириловською з'ясовано теоретичні і методичні основи моніторингу якості професійної підготовки майбутніх кваліфікованих робітників; Л. Дибковою – теоретико-методичні засади системи оцінювання результатів навчальної діяльності студентів економічних спеціальностей; І. Макаренко вивчав проблеми моніторингу якості освіти; В. Мозальов, з'ясовував якість підготовки фахівців у вищих військових навчальних закладах, сформував педагогічні умови моніторингу; З. Рябова – дидактичні умови моніторингу якості навчання в старшій школі, питання управління моніторингом розвитку навчальної діяльності учнів; В. Приходько розробив систему моніторингу якості освітньої діяльності загальноосвітнього навчального закладу; Л. Савченко розглянула теоретико-методичні засади підготовки майбутніх учителів до педагогічної діагностики якості освіти та ін.